

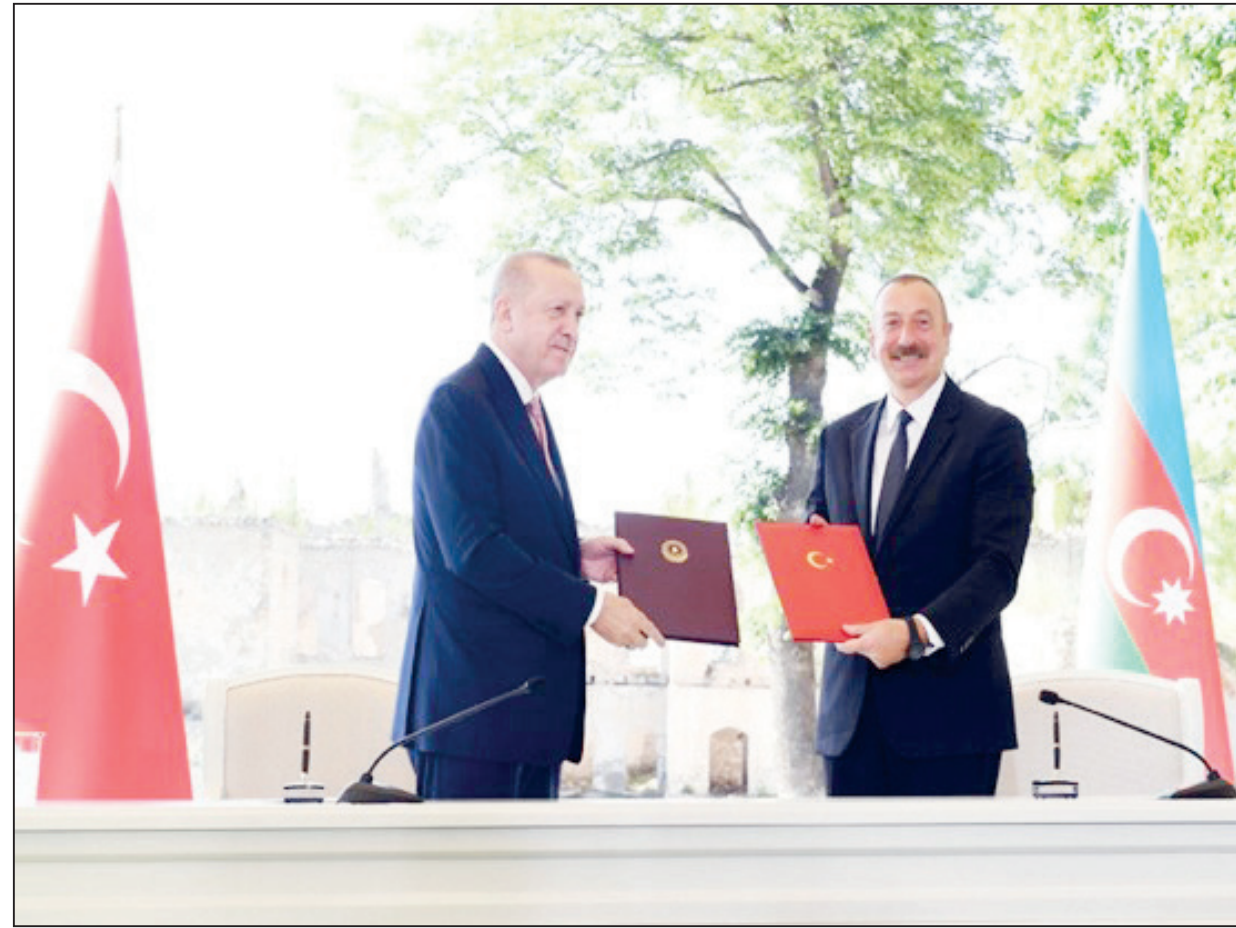
15 sentyabr Bakının qurtuluş günüdür

Hər il sentyabrın 15-i Bakının daşnak-bolşevik işğalından azad edilməsinin ildönümü kimi qeyd edilir. 1918-ci ildə həmin gün Azərbaycan Ordusu ilə Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən Bakının işğaldan azad edilməsi nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti paytaxta köçdü və bununla da dövlət müstəqilliyinin özülü möhkəmləndirildi. Lakin bu qələbə minlərlə şəhidin qanı bahasına başa gəldi.

Bu gün istər ictimaiyyət arasında, istərsə də elmi dairələrdə belə bir fikir hakimdir ki, əgər 1918-ci ilin yayında türk qoşunları Azərbaycana gəlməseydi, Bakını daşnak-bolşevik işğalından azad etmək mümkün deyildi. Bununla da müstəqil Azərbaycan dövləti 1918–1920-ci illər tarixi səhifələrində mövcud olmayacaqdı.

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan ediləndə Bakı şəhəri Stepan Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Xalq Komissarları Sovetinin bolşevik-erməni silahlı qüvvələrinin işğalı altında olduğundan, milli hökumət müvəqqəti olaraq Gəncədə yerləşmişdi. Müstəqil Azərbaycan Bakı başsız bədənə bənzəyirdi. Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin başlıca vəzifəsi Bakını işğaldan azad etməkdən ibarət idi. Milli hökumətin ixtiyarında olan 600 nəfərlik qüvvə ilə Bakı Sovetinin 18 minlik daşnak-bolşevik qo-

qoşunları Azərbaycana gəlməyə, burada genişlənən erməni-bolşevik təcavüzünün qarşısını almaq mümkün olmayacaqdı. Nəsim bəy Yusifbəyli də Cənubi Qafqaz Seyminin Müsəlman fraksiyasının mayın sonuna yaxın keçirilən iclasında demişdi: "Yalnız Azərbaycanı deyil, bütün Cənubi Qafqazı istila edən böyük, dəhşətli anarxiyanı biz öz qüvvəmizlə sakitləşdirə bilərik. Şərq tərəfdən bolşeviklərin bizim əsrlük düşmənimizlə (yəni ermənilərlə — N.M.) birləşərək hücum etməsi vəziyyəti daha

İki qardaş ölkənin ortaq tarixinin parlaq səhifələri

şununa qarşı hərbi əməliyyatlar keçirmək mümkün deyildi. Bakı Sovetinin ordusunun tərkibinin 60-70 faizini ermənilər təşkil edirdi.

Türk qoşunlarının Azərbaycana dəvət edilməsi ideyası hələ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edilməmişdən bir neçə ay öncə meydana çıxmışdı. Bu ideyanın əsas müəllifi Nəsim bəy Yusifbəyli idi. Cənubi Qafqazda üç müstəqil dövlətin yaranacağıni əvvəlcədən hiss edən Nəsim bəy Yusifbəyli türk qoşunlarının yardımını olmadan Bakını işğaldan azad etməyin mümkün olmayacağı qənaətində idi. Ona görə də Nəsim bəy Yusifbəylinin təşəbbüsü ilə 1918-ci ilin əvvəlində Gəncədə Müsəlman Milli Şurasının iclası çağırılmış və şuranın adından Osmanlı hökuməti ilə danışıqlar aparmaq üçün İstanbulla səlahiyyətli nümayəndə göndərmək qərarı alınmışdı. Sonralar müstəqil Azərbaycanın təhlükəsizlik xidmətinin rəhbəri olan Nağı bəy Şeyxzamanlı İstanbulla göndərilmişdi. O, əvvəlcə Osmanlı sultanı və sədrəzəmle görüşmüşdür. Hərbi nazir Ənvər paşa ilə görüşdükdən sonra isə onun ögey qardaşı Nuru paşanın təlimatçı zabitləri heyəti ilə Azərbaycana göndərilməsi qərara alınmışdı.

Nuru paşa Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan edilməsindən üç gün öncə – mayın 25-də Gəncəyə gəlmişdi. O, Müsəlman korpusunun vəziyyəti ilə tanış olduqdan sonra Türkiyə qoşunlarının komandanlığına müraciət edərək bildirmişdi ki, türk

da ağırlaşdırır və türk millətinə olduqca böyük müsibət və fəlakət gətirir. Belə olduğu halda, bizə xarici bir qüvvənin müdaxiləsini istəməkdən başqa çarə qalmır. İstiqalyyətimizin qızgın tərəfdarı olmaqla bərabər, mən bu məsələ haqqında birinci olaraq danışmaq məcburiyyətindəyəm. Fəlakətin üzünə cəsarətlə baxmaq lazımdır. Çox fərəhli haldır ki, bizimlə dost və qardaş olan Türkiyədir. Bəlkə bu, bizim qoşunların xoşuna gəlməyəcəkdir, lakin başqa çarəmiz yoxdur... Bizim heyətin Batuma gedərək Cənubi Qafqaz türkləri adından Osmanlı dövlətindən yardım istəməsinin zamanı gəlmişdir".

1918-ci il iyunun 4-də Batumda Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə Türkiyə arasında imzalanan dostluq və əməkdaşlıq haqqında müqavilənin 4-cü bəndinə əsasən, Azərbaycan Türkiyədən hərbi yardım istəmişdi. Bundan sonra Türkiyənin Şərq qoşunları komandanı Vəhib paşa Qafqaz İslam Ordusunu gücləndirmək məqsədilə Mürsəl paşanın komandanlığı altında 5-ci diviziyaya Azərbaycana yola düşmək əmri vermişdi. Həmin diviziyanın hissə və bölmələri Gümrü-Cəlalolu (indiki Stepanavan) istiqamətində hərəkət edərək, Gürcüstan ərazisinə daxil olmuş, oradan da Qazax yolu ilə Gəncəyə gəlib çıxmışdı.

Lakin Bakı Sovetinin bolşevik-daşnak ordusu Milli Azərbaycan hökumətinin fəaliyyətinə bərdəfəlik son qoymaq üçün 1918-ci il iyunun 10-da Gəncə istiqamətində

hücumə başlamışdı.

İyunun 23-də Azərbaycan hökuməti ölkədə hərbi vəziyyət elan etmişdi.

Üç gün sonra, yəni iyunun 26-da Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə Müsəlman Korpusu Xüsusi Azərbaycan Korpusu adlandırılmış, Əliəğa Şixlinski korpusa komandir təyin edilmişdi. Bu vaxt Azərbaycan hökumətinin qarşısında duran əsas vəzifə Bakını bolşevik-daşnak işğalından azad etmək və dövlətin ərazi bütövlüyünün bərpasına nail olmaqdan ibarət idi. Nuru paşa öz qoşunlarına müraciətində: "Bizim məqsədimiz Bakıdır" demişdi. İyunun 27-də Türkiyə-Azərbaycan qoşunları Bakı üzərinə hücumə keçmişdi. Həmin vaxt artıq erməni-rus hərbi birləşmələri Bakını, Qubanı, Şamaxını vuran qoşmuş, Sovet Rusiyasının hərbi yardımına arxalana-raq Göyçay istiqamətindən Gəncə üzərinə hücumə başlamışdı.

Azərbaycan-Türkiyə qoşunları ilə erməni-bolşevik qoşunları arasında ilk döyüş iyunun 16-18-də Göyçaydan 20 verst şərqdə yerləşən Qaraməryəm kəndi yaxınlığında baş vermiş və düşmənlər oranı ələ keçirə bilməmişdilər. İyunun 19-da Nuru paşanın tapşırığı ilə döyüş cəbhəsinə yeni qüvvələr göndərilmişdi. Döyüşlər, əsasən, Qaraməryəm-Ağsu şosesi və Müsüslü-Kürdəmir dəmir yolları ətrafında gedirdi. Qafqaz İslam Ordusunun Göyçay ətrafındakı qələbəsi Bakını azad etmək uğrunda mübarizədə dönüş nöqtəsi oldu. İyunun əvvəlində Türkiyədən köməyə gələn əsgər və zabitlərin sayı 10 min nəfərə çatdı. İyunun 10-da Qafqaz İslam Ordusu Kürdəmiri erməni-bolşevik işğalından azad etdi. Dörd gün sonra isə Kərrar stansiyası azad edildi. Sol cənabda (Şamaxı istiqamətində) və sağ cənabda (Salyan istiqamətində) Qafqaz İslam Ordusunun qüvvələri, mərkəz cənabda isə Azərbaycan qoşunları (Kürdəmir istiqamətində) Bakı üzərinə hücumə keçmişdilər. S. Şaumyanın başçılığı ilə Bakı Xalq Komissarları Soveti Rusiyanın İran ərazisindəki qoşunlarının

tərkibindəki kazak dəstələrinin komandirini L. Biçeraxovu köməyə çağırmağa məcbur olmuşdu. İyunun 19-da Qırmızı ordu hissələri Şamaxı istiqamətində geri çəkildi. İyunun 27-də Hacıqabul işğaldan azad edildi və Bakı üzərinə hücum üçün əlverişli şərait yarandı. İyunun 25-də Şamaxı yolunun üstündə olan düşmən qüvvələr Bakıya qədər geri çəkildi. Həmin gün Bakı Sovetinin iclasında sağ əsərlər, daşnaklar və menşeviklər ingilis qoşunlarını Bakıya dəvət etdilər.

İyunun 31-də türk qoşunları Heybət stansiyasından irəliləyərk Xırdalanı azad edir. Bakı Soveti istefa verməyə məcbur olur. Sentrokaspi Diktaturası və Fəhlə, Əsgər Deputatlarının Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyəti adlanan hakimiyyət orqanı yaradıldıqı elan edilir. Avqustun 1-də Türkiyə-Azərbaycan Qoşunlarının şimal qrupu Qurd qapısını ələ keçirəndə, onu ələ saxlamaq mümkün olmur. Avqustun 6-da Qafqaz İslam Ordusunun qərargah rəisi Nazim bəy Qobuya gəlir və Şərq Cəbhəsində vəziyyətin ürəkəçən olmadığını görür, 15-ci türk diviziyasının bütönlüklə Bakı ətrafına göndərilməsini təklif edir.

Avqustun 17-də Denstervlin komandanlığı ilə ingilis qoşunları Bakıya gəlir. On gündən sonra yenidən hücum əməliyyatları başlayır. Azərbaycan-Türkiyə qoşunları Fatmayı, Goradil, Pırçağı, Kürdəxanı və Novxanı kəndlərini azad edirlər. Sentyabrın 1-də Binəqədi azad edilir. Sentyabrın 8-də 15-ci diviziyaya Bakı cəbhəsinə çatır. İki gün sonra Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru paşa da Bakı ətrafına gəlir. Şəhər üzərinə hücum sentyabrın 14-nə keçən gecə saat 1-də başlayır. İngilis qoşunları bir az müqavimət göstərdikdən sonra Ənzəliyə çəkməyə başlayır.

Sentyabrın 15-də Xəlil paşanın sərəncamına keçmiş Türkiyə qoşunları səhər saat 5.30-da Bakı üzərinə halledici hücumə keçir. Üç saat sonra isə Əhmədli və Qaraxəhər ələ keçirilir. Günortadan sonra şəhər ingilis, Sentrokaspi və daşnak qoşunlarından

tamamilə təmizlənir.

Sentyabrın 16-da parlaq qələbə münasibətilə türk-Azərbaycan hərbi hissələrinin paradı keçirildi. Paradda Nuru paşa, Xəlil paşa, general Əliəğa Şixlinski, polkovnik Həbib bəy Səlimov, Azərbaycan parlamentinin, hökumətinin üzvləri, Bakı və ətraf kəndlərin sakinləri iştirak edirdilər.

Paraddan sonra adları çəkilən şəxslər və hökumət rəsmiləri qoşun bölmələrinin müşayiətilə Bakıya daxil oldular. Möhtəşəm və tarixi qələbədən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin paytaxtı sentyabrın 17-də Gəncədən Bakıya köçürüldü. Bu münasibətlə hökumətin yerləşdiyi Oğlanlar gimnaziyasının qarşısında şəhər ictimaiyyətinin əzəmətli nümayişi keçirildi. Beləliklə, Azərbaycanda dövlət quruculuğunun əsas mərhələsinə start verildi.

Təkcə Bakının azad edilməsi zamanı 1000 nəfərə yaxın döyüşçü həlak olmuşdu. Avqust ayı ərzində isə 1130 türk hərbcisi həlak olmuşdu ki, onlardan da 30 nəfəri zabit idi. Ümumiyyətlə isə xilaskar türk ordusu Azərbaycan uğrunda 5 minə yaxın şəhid vermişdi. Türk ordusunun Azərbaycanda hərbi əməliyyatlar keçirdiyi bölgələrdə onlarca şəhidlik mövcuddur.

Bakının işğaldan azad edilməsinin ildönümündə – 1919-cu il sentyabrın 15-də "Azərbaycan" qəzeti yazırdı: "Əgər mayın 28-ni biz müstəqilliyimizin rəsmi elan edilməsi günü sayırıqsa, sentyabrın 15-də Azərbaycan qoşunlarının və Azərbaycan hökumətinin Bakıya daxil olmasını müstəqilliyin, həqiqətən də əldə edilməsi, dövlətçiliyin başlıca əsaslarının və özülünün qoyulması günü hesab edə bilərik".

Əgər xilaskar türk ordusunun sayəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin özülü möhkəmləndirilməseydi, bu gün onun varisi müstəqil Azərbaycan dövləti də olmayacaqdı.

1919-cu ilin sentyabrında indiki Şəhidlər xiyabanında türk şəhidlərinin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi üçün möhtəşəm

"XX əsrin əvvəllərində Mustafa Kamal Atatürk demişdir: "Azərbaycanın sevinci sevincimiz, kədəri kədərimizdir". XX əsrin sonlarında Heydər Əliyev demişdir: "Türkiyə və Azərbaycan bir millət, iki dövlətdir". Bu tarixi sözlər, kəlamlar bizim fəaliyyətimiz üçün əsas amildir. Biz bu vəsiyyəyə sadıq və XXI əsrdə azad edilmiş Şuşada Müttəfiqlik Bəyannaməsini imzalayarkən əcdadlarımıza sadıqlığımızı nümayiş etdiririk və gələcək nəsillərə yol göstəririk.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

bir abidənin özülü qoyulsa da, 1920-ci ilin aprelinə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu abidənin inşasının başa çatmasına imkan vermədi. Lakin Azərbaycan xalqı türk ordusunun Bakının işğaldan azad edilməsi üçün göstərdiyi qəhrəmanlıqları, verdiyi qurbanları həmişə ehtiramla yad etmişdir.

Xilaskar türk ordusunun xatirəsinə bu gün Bakının Şəhidlər xiyabanında abidə ucaldılıb. Şəhid türk əsgərlərinin bir qisminin adları mərmər lövhələrə həkk olunub. Bakı-Şamaxı yolunda şəhid türk zabitinin məzarı üzərində abidə ucaldılıb.

103 il əvvəl olduğu kimi, bu gün də Türkiyə yenə Azərbaycanın yanındadır. Türkiyənin xilaskarlıq missiyası iki qardaş dövlətin müştərək tarixinə qızıl hərfərlə həkk olunub.

1991-ci ildə Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa

arasında münasibətlərin yeni parlaq səhifəsi açıldı. 1920-ci ildə Azərbaycanı Naxçıvanla, Türkiyəni türk dünyası ilə bir-birindən ayıran Zəngəzur dəhlizinin açılması üçün ortaq iradə ortaya qoyuldu.

1918-ci ildə Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycanı daşnak-bolşevik işğalından qurtulmasında göstərdiyi xilaskarlıq missiyası haqqında istər Türkiyədə, istərsə də Azərbaycanda çoxsaylı əsərlər yazılmışdır. İki qardaş xalqın övdlərinin ağır günlərdə bir-birinin yardımına yetmələrini özündə əks etdirən tariximizin müştərək və şanlı səhifələri mövcuddur.

Azərbaycan türkləri istər Balkan müharibəsində, istər Birinci Dünya müharibəsində, istərsə də milli mücadilə illərində Türkiyənin ərazi bütövlüyünün qorunmasında və işğalçı ordulara qarşı mübarizəsində fəal iştirak etmişlər. Türk ordusunun Çanaqqala cəbhəsində, Antanta qüvvələrinə

etdikdən sonra onu ilk tanıyan Türkiyə Cümhuriyyəti oldu. İki qardaş dövlətin ortaq tarixinin yeni parlaq səhifələri yazıldı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin "Türkiyə və Azərbaycan bir millət, iki dövlətdir" kəlamı strateji yol xəritəsinə çevrildi.

1994-cü il fevralın 9-da "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında dostluq və hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafı barədə Müqavilə", "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Protokol", eləcə də 16 avqust 2010-cu il tarixində "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Müqavilə" imzalandı. İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı Ermənistanın Azərbaycana qarşı 30 illik təcavüzünə son qoyulmasında, işğal olunmuş torpaqların azad olunmasında, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsində Türkiyə Respublikasının hərbi-siyasi və mənəvi dəstəyi mühüm rol oynadı.

14 iyun 2021-ci ildə iki ölkə və onun xalqları arasındakı dostluq və qarşılıqlı yardım ədərk Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasındakı münasibətlərin keyfiyyətcə yeni, müttəfiqlik səviyyəsinə qaldırılmasını təmin etmək məqsədilə hər iki dövlətin başçıları azad Şuşada "Şuşa bəyannaməsi"ni imzaladılar.

Bununla iki qardaş dövlət

qarşı, İraq cəbhəsində ingilislərə qarşı, Şərqi Anadoluda ermənilərə qarşı Azərbaycanlı könüllülər canlarını fəda etmişlər.

Türkiyənin istiqal savaşında Azərbaycanın göstərdiyi yardımlara görə, Mustafa Kamal Atatürkün göndərdiyi minnətdarlıq məktubuna Azərbaycan Sovet hökumətinin başçısı Nəriman Nərimanov 23 mart 1921-ci il tarixində bele cavab vermişdi: "Paşam, türk millətinin bir ənənəsi vardır, qardaş qardaşa borc verməz. Qardaş hər durumda qardaşın əlindən tutar... Biz qardaşı üçün qardaşın əlindən tutacağıq. 1918-ci ildə siz bizim əlimizdən tutdunuz. Bizi mütləq bir ölümdən qurtardınız. Bu gün biz sizin qardaşınız olaraq əlinizdən tutmağa çalışacağıq. İmkanımız çatdığı qədər pul göndərəcəyik. Bu gün sizin üçün etmək istədiyimiz, bir qardaşın öz qardaşı üçün etmək istədiyindən başqa bir şey deyildir".

Prezident İlham Əliyevin dəfələrlə vurğuladığı kimi, dövlətlər arasında Azərbaycanla Türkiyənin bir-birinə yaxın, qardaş olduğu qədər ikinci bir nümünə yoxdur. Bu qardaşlıq tarixin sınaqlarından hər zaman üzəg çıxmışdır.

Nazim MUSTAFA,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
Prezident Kitabxanasının
şöbə müdiri